

Ukážka z knihy *Duch kráľa Leopolda: Príbeh chamtivosti, utrpenia a odvahy v koloniálnej Afrike*

Autor: Adam Hochschild

Preložil: Martin Sliz

Päť rokov Henryho Mortona Stanleyho, ktoré predchádzali slávnostnej návšteve Bruselu v roku 1890, neboli jednoduché. Od chvíle, keď sa v roku 1885 skončila Berlínska konferencia, Leopold premýšľal, čo s ním spraviť. Aby sa uistil, že cestovateľ neprebehne k Britom, platil si ho ako konzultanta. No teraz kráľ potreboval geodetov, banských inžinierov, staviteľov železníc, lodných kapitánov, vojakov a správcov a nie cestovateľov. Niekoľko rokov predtým kráľ Stanleymu prisľúbil, že ho vymenuje za generálneho riaditeľa budúceho konžského štátu. Potom však Francúzom (ktorí Stanleyho nemali radi, pretože ich de Brazza stál v tieni cestovateľovho úspechu) na oplátku tajne prisľúbil, že ak uznajú kráľov nárok na Kongo, Stanleymu tam už nedá žiadnu prácu. Neúnavný Stanley bol teraz kráľovi, ktorý ho nemohol využiť na propagáciu, zbytočný. Belgický premiér raz povedal, že Leopold „sa správa k ľuďom ako k citrónom, keď z nich vytlačí všetku šťavu, prázdnu šupku zahodí“.

Stanley sa dovätínil, že Leopold uzavrel tajnú dohodu s Francúzmi, a ako mnohokrát v živote sa opäť cítil podvedený. Hoci mal vybavenie na cestu do Afriky zbalené a pripravené, neexistovala misia, na ktorú by sa vydal. Nepotreboval peniaze, ktoré mu vyplácal Leopold. Oveľa viac zarábala na prednáškach a knihách. Naďalej však zostával absolútne oddaný kráľovi, ktorý ho odbíjal aj takou vetou, na ktorú sa v liste Stanley v roku 1886 posťažoval: „Netušíme, kedy presne vás budeme potrebovať, drahý Stanley, no keď to príde, dáme vám dostatočne vopred vedieť, aby ste sa mohli pripraviť.“

Vždy keď Stanley dúfal, že pocestuje do Afriky, myslel na sobáš. A to aj napriek zúfalým vyhláseniam, ako sa nedokáže vôbec rozprávať so ženami. Viac ako rok pritom dvoril svojím plachým a nemotorným spôsobom maliarke z najvyšších londýnskych kruhov, Dorothy Tennantovej. Maľovala grécke nymfy, chudobné deti z londýnskych ulíc a Stanleyho portrét. Vyzerali ako dokonalý pár, pretože Tennant bola rovnako strnulá a neschopná uvoľniť sa v spoločnosti mužov ako Stanley pri ženách. V štyridsiatich štyroch rokoch stále spávala v jednej spálni s matkou a v denníku sa prihovárala dávno mŕtvemu otcovi. Stanley sa Tennantovej zdôveril so smutným zážitkom, ako ho opustila Alice Pike, a potom maliarku požiadal o ruku. Ona však odmietla. Stanley bol presvedčený, že dôvodom bol jeho pôvod. „Stal som sa väzňom jej náruživých a prehnaných pochvál, drobných darčiekov s nápismi ‚Nezabudni na mňa‘ a jej sladko voňajúcich odkazov,“ posťažoval sa priateľovi.

Zatiaľ čo Stanley prechádzal ťažkým obdobím, Leopoldove ambície rástli. Zahorel túžbou po kolóniách a sníval o údolí Nílu. „Môj drahý premiér,“ prihovoral sa raz predsedovi belgickej vlády, ktorý sa ho snažil odhovoriť od týchto nápadov, „byť slávny ako faraón pre vás nič neznamená?“ V porovnaní s tým bolo Kongo „obyčajné“, tvrdil. Pri Níle však kričal, že „to

bude moja ozdoba, ktorej sa nikdy nevzdám“. V roku 1886 sa naskytila príležitosť, ktorá Leopoldovi umožnila urobiť hneď tri veci zároveň: pohnúť so svojím snom o Níle, znovu zamestnať Stanleyho a skonsolidovať svoju moc nad Kongom.

Sudán, cez ktorý pretekajú horné časti rieky, sa nachádzal pod spoločnou správou Británie a Egypta. Delila ich však od seba priveľká vzdialenosť, čo spôsobovalo, že kontrola nad územím bola slabá. Fundamentalistické moslimské hnutie stúpencov imáma Mahdího zorganizovalo v polovici 80. rokov 19. storočia prevrat, zabilo britského generála a odrazilo britské jednotky, ktoré naň útočili. Británie zostala v šoku, no čelila viacerým ďalším vojnám v kolóniách, a tak sa rozhodla, že túto konkrétnu zatiaľ nechá tak. Povstalci sa pohli na juh, kde sa nachádzal guvernér sudánskej najjužnejšej provincie, ktorý tam na nich čakal. Táto časť hraničila práve s Kongom, čo Leopoldovi prišlo akurát vhod.

Guvernér Emin paša požiadal o pomoc Európu. Jednu z jeho výziev uverejnili aj *Times*, vďaka čomu sa sformovalo hnutie, ktoré chcelo vyslať výpravu na jeho podporu. V *Timesoch* písali, že ide o „nebezpečnú misiu na pomoc Eminovi pašovi [...], ktorého obkľúčili divoké a nepriateľské kmene a odstrihli ho od spojenia s civilizáciou a od jej zdrojov“. Pre silné protiislamské nálady si plán získal veľkú podporu. Mahdisti ešte viac pobúrili Britov, keď ich vodca vyzval kráľovnú Viktóriiu, aby prišla do Sudánu, podriadila sa jeho vláde a konvertovala na islam.

Teraz mali Briti nielen moslimského zloducha, ale aj svojho bieleho hrdinu v podobe Emina. Napriek titulu (*emin* znamená verný) bol obliehaný paša v skutočnosti štíhly a nízky nemecký žid s pôvodným menom Eduard Schnitzer. Eminova typicky európska tvár ozdobená výraznými okuliarmi a červeným fezom pôsobila neprirodzene. Paša bol pôvodným povoláním doktor, výborne ovládal jazyky a mal excentrickú povahu. Okrem toho, že riadil provinciu, liečil chorých a odrážal útoky mahdistov, vytrvalo zbieral vzorky fauny aj flóry a pripravoval kolekciu vypchatých vtákov pre Britské múzeum.

Vznikol plán na pomocnú výpravu a začala pribúdať rôzna podpora zo zbierok. Predajcovia luxusných potravín Fortnum & Mason poskytli niekoľko debien s rôznymi lahôdkami. Vynálezca Hiram Maxim prispel svojím najnovším modelom guľometu. Eminovi posielali aj novú uniformu. A kto iný by sa mal postaviť do čela takejto expedície než Henry Morton Stanley? Cestovateľ ochotne súhlasil s ponukou. Špeciálne sa potešil guľometu, ktorý si odskúšal u vynálezcu doma, aby sa presvedčil, či naozaj vystrelí avizovaných 600 rán za minútu. Zbraň potom komentoval slovami, že pôjde o „cenný nástroj, ktorý posluží civilizácii pri porážke barbarov“.

Stanley následne požiadal kráľa, aby ho uvoľnil z konzultantských služieb a mohol sa tak postaviť do čela výpravy. Leopold súhlasil, no mal dve podmienky. Po prvé, namiesto toho, aby sa za Eminom vydali kratšou a jednoduchšou cestou od východného pobrežia Afriky cez nemecké a britské územie, Leopold žiadal, aby expedícia išla cez Kongo. To znamenalo, že bude musieť prekonať neprebádaný iturský dažďový prales. Po druhé, keď sa Stanley stretne s Eminom, požiada ho, aby naďalej viedol svoju provinciu. No tentoraz už ako súčasť Konga.

Nielenže by takto Leopold získal vedomosti o neprebádanom území, ešte by sa mu ho možno podarilo aj rozšíriť. A všetko by to zaplatil niekto iný. Peniaze na výpravu prichádzali z rôznych zdrojov. Prispela Kráľovská geografická spoločnosť, britskí obchodníci, ktorých zaujímala Eminova údajná slonovina v hodnote 60-tisíc libier, aj mediálni magnáti, ktorí vedeli, že Stanleyho výprava bude predávať noviny. Vyrazili v roku 1887 a cestovateľ šikovne vybral s požiadavkami svojich početných sponzorov. Prekvapený svedok, ktorý pri spodnej časti konžských kaskád natrafil na mohutnú armádu, si všimol, že vlajkonosič, kráčajúci v čele výpravy, niesol na požiadanie majiteľa *New York Herald* Jamesa Gordona Bennetta mladšieho vlajku newyorského jachtárskeho klubu.

Stanleyho tradičný dvojzväzkový a tisícstranový bestseller bol napokon len jednou z mnohých kníh, ktoré vznikli o pomocnej výprave pre Eminu pašu. (Keď Stanley najímal dôstojníkov, každý z nich musel podpísať dohodu, že nikto z nich nevydá knihu o výprave skôr ako šesť mesiacov po jeho „oficiálnom“ opise udalostí.) Výprava však bola pohromou pre každého okrem tlače a vydavateľov a newyorského jachtárskeho klubu, ktorého vlajka aspoň cestovala po Afrike.

Stanley tentoraz svoj hnev netlmil. Štyrikrát vyhodil svojho osobného sluhu a štyrikrát ho znovu zamestnal. S beloškými dôstojníkmi po sebe viackrát kričali. Viacerí z nich neskôr vykreslili veľmi nelichotivý portrét cestovateľa. „Stačí absolútna drobnosť, aby okamžite začal zúriť,“ napísal jeden z nich. Okrem toho prispel k problémom, ktorým čelil krachujúci konžský podnik Henryho Sanforda. Jeho nedokončený parník využil ako čln na prepravu svojich vojakov. Po pár mesiacoch ho vrátil vážne poškodený. Najhoršia však bola strategická chyba, ktorú spravil. Skupinu osemsto vojakov, nosičov a ďalších členov výpravy rozdelil na dve skupiny. Sľuboval si od toho, že s tou menšou a rýchlejšou sa mu podarí uskutočniť dramatickú a pre médiá pútavú záchranu Emin pašu o čosi skôr.

Stanley tradične nezvládol vybrať si vhodných pomocníkov. Major Edmund Barttelot, na ktorého nechal velenie druhej skupine, sa krátko nato zbláznil. Stanleyho osobnú batožinu poslal po prúde rieky. Istého dôstojníka vyslal na podivnú cestu, aby z najbližšej telegrafnej stanice odoslal nezmyselný telegram do Anglicka. Celková cesta aj s návratom merala takmer päťtisíc kilometrov a zaberala mu tri mesiace. Barttelot mal zároveň pocit, že sa ho pokúsili otráviť. Dôsledkom bolo, že v každom videl zradcu. Jednému z nich vymeral tristo rán bičom (čo sa skončilo smrťou). Pichal do Afričanov palicou s oceľovým hrotom, niekoľko desiatok ľudí dal spútať a istú vidiečanku pohrýzol. Afričania ho zastrelili skôr, než urobí niečo horšie.

Stanley sa medzitým predieral dažďovým pralesom na čele predvoja. Jedného dezertéra nariadil obesiť a mnohokrát sial po treste zbičovaním. Občas túto činnosť vykonával aj osobne. Problém so zásobovaním znamenali, že vojaci a nosiči boli väčšinu času na pokraji vyhladovania. Ľudia, ktorí žili na miestach, kadiaľ prechádzali, ich museli vnímať ako útočiacu armádu. Občas totiž držali miestne ženy a deti ako rukojemníkov, kým im náčelníci neposkytnú jedlo. Jeden Stanleyho dôstojník si poznačil do zápisníka: „Dnes sme dojedli náš posledný banán, [...] miestni s nami neobchodujú, ani nám nič neponúkajú. Poslednou možnosťou bude zajať viac ich žien“. Keď mali pocit, že by na nich mohli zaútočiť, „Stanley vydal rozkaz spáliť

všetky osady v okolí“, spomenul si ďalší. Jeho kolega zas opísal vraždenie takým neformálnym spôsobom, akoby išlo o nejaký obyčajný lov:

Najzaujímavejšie bolo ležať ticho v buši a pozorovať domorodcov pri ich každodennej práci. Niektoré ženy [...] vyrábali drvením sušených banánov múku. Muži stavali domy a venovali sa rôznej inej práci, chlapci a dievčatá behali okolo a pospevovali si. [...] Lov som začal tým, že som jednému chalanovi prestrelil hrudník. Padol ako kameň. [...] Osadu okamžite zasypali ďalšie výstrely.

Jeden z členov výpravy naložil odseknutú hlavu Afričana do škatule so soľou a poslal ju do Londýna, aby mu ju známy preparátor na ulici Piccadilly vypchal. Potom si ju chcel vystaviť.

Viac ako polovica z 389 mužov v Stanleyho skupine umrela počas toho, ako si mačetaťmi kliesnila cestu pralesom Ituri. Niekedy za deň neprešli ani štyristo metrov. Keď sa im minuli zásoby jedla, opekali si mravce. Po ceste museli prekonávať mohutné korene stromov. Tábor mohli rozložiť iba na rozmočenej pôde a v tropických lejakoch. Jeden z nich trval nepretržite sedemnást' hodín. Muži utekali, strácali sa v džungli, topili sa alebo umierali na tetanus, dyzentériu či gangrénu. Ďalších zabili šípy alebo otrávené pasce obyvateľov pralesa vystrašených ozbrojenými, vyhladovanými cudzincami, ktorí vyčíňali na ich území.

Keď Stanley a jeho muži konečne dorazili k Eminovi, boli vyčerpaní a hladní. Kolóna s väčšinou zásob aj so šialeným veliteľom bola vzdialená stovky kilometrov. Stanley preto mohol drobnému pašovi ponúknuť akurát nejakú muníciu, listy od fanúšikov, pár fliaš šampanského a novú uniformu, ktorá mu napokon bola priveľká. Bol to teda práve cestovateľ, kto požiadal o pomoc. Podľa Stanleyho zápiskov ich paša privítal „v čistom snehovobielom bavlnenom obleku, ktorý bol vyžehlený a dokonale mu sedel“. Na tvári „nemal žiadne stopy [...] choroby alebo úzkosti. Namiesto toho sa z nej dalo čítať, že psychicky aj fyzicky je v dobrej kondícii“. Emin paša, ktorý sa stále venoval zbieraniu vzoriek pre Britské múzeum, zdvorilo odmietol Leopoldovu ponuku, aby sa aj s provinciou pripojil k novému konžskému štátu. Najväčšou potupou pre zničený predvoj expedície na pomoc Eminovi pašovi bolo, že odvtedy, čo pred pár rokmi napísal listy so žiadosťou o pomoc, útoky rebelov ustali a paša v skutočnosti žiadnu pomoc nepotreboval.

Stanley mal obrovské obavy vrátiť sa domov bez Emina. Paša si zapísal do denníka: „Jediné, na čom mu záleží, je, či bude schopný vziať ma so sebou, až potom [...] budú jeho výpravu považovať za úspešnú. [...] Radšej by umrel, než by odišiel bezo mňa!“ Stanley napokon dokázal neochotného pašu presvedčiť, aby s ním odišiel do Európy. Čiastočne za to vďačil aj tomu, že samotný príchod jeho výpravy znovu zaktivizoval mahdistických povstalcov. A tak Stanley s Eminom a ďalšími ľuďmi kráčali niekoľko mesiacov k východoafrickému pobrežiu. Svoju púť ukončili na skromnom nemeckom stanovišti pri oceáne v dnešnej Tanzánii.

Nemecká delostrelecká batéria ich privítala slávnostnými salvami a pre dvojicu zorganizovali v miestnom dôstojníckom klube recepciu. O hudbu sa staral orchester námorných síl, Stanley, Emin a nemecký major predniesli príhovory. „Na pitie sme mali kvalitné, vyberané a dobre

zachladené vína,“ napísal Stanley. Potom krátkozraký Emin pobehujúci okolo stola, diskutujúci s hosťami a popíjajúci šampanské, vkročil do okna na druhom poschodí. Zjavne sa domnieval, že je to prechod na verandu. Namiesto toho však vypadol na ulicu, kde zostal ležať v bezvedomí. V miestnej nemeckej nemocnici preto strávil dva mesiace. Stanley ho tak nemohol so sebou víťazoslávne priviezt' do Európy. No najväčšiu hanbu spôsobilo Stanleyemu až to, že keď sa Emin paša zotavil, nedal sa ani do služieb britských záchranárov, ani Leopolda, ale začal spolupracovať s Nemcami.

Stanley po návrate v roku 1890 niekoľko mesiacov čelil kritike za to, že prišiel o viac ako polovicu členov výpravy, a za to, aké hrôzy sa páchali pod jeho velením. Jeden týždenník vydal takýto hanopis:

*Africké slnko prekliate
len umáralo dušu, srdce.
Guľomet, krviprelatie
vždy prebrali nás, vzrušujúce!*

Výprava na oslobodenie Emina pašu bola naozaj brutálna. No ľudia, ktorí ju kritizovali, si vôbec neuvedomovali, že v porovnaní s tým, čo sa v strednej Afrike práve chystalo, to bola len nevinná hra.